

VARIA

Bibliopolium

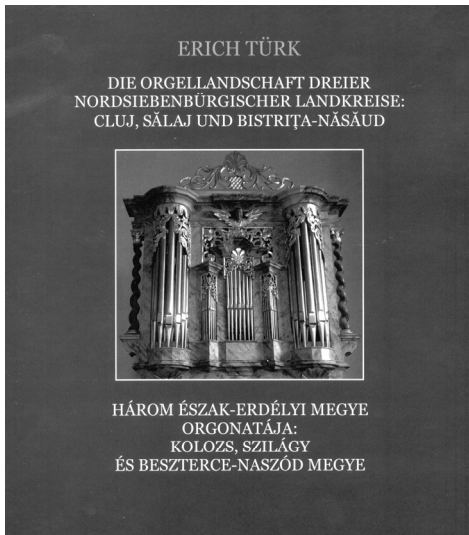
Erich Türk:

*Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkreise:
Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud.*

*Három észak-erdélyi megye orgonatója:
Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye.*

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2014.

ISBN 978-606-793-006-3. 287 old.

A *Transindex* internetes hírportál egy cikket közölt pár évvel ezelőtt, amely szerint minden erdélyi rendezvényen a meghívottak és meghívók, az előadók és előadottak azzal kezdik mondanivalójukat, hogy hosszasan ecsetelik a közöttük levő személyes kapcsolatot, hogy tudniillik milyen régtől ismerik már egymást, sőt talán közös rokonaik is vannak, együtt hintáztak gyermekkorukban a játszótéren... A magyarországi meghívottak pedig előszeretettel hivatkoznak erdélyi őseikre.

Ma este nem magyarországi, hanem erdélyi szász szerző ül előttünk, és ha nem is olyan régi a személyes kapcsolatunk, de azért mégis csak megvan: 2007-ben a melegföldvári gyülekezetben énekeltünk a Kolozsvári Protestáns Teológia kórusával, és megérkezésünkkor Erich Türk kocsiját toltuk-húztuk ki a sárból. Orgonánézőben volt a mezőségi gyülekezetben.

Az akkor már javában folyó kutatás eredményét látjuk most itt, az asztalon, a *Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkreise: Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud. Három észak-erdélyi megye orgonatója: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye* című könyvét. Amint a cím is jelzi, kétnyelvű kiadványról van szó, és ezzel már meg is jegyzem a könyv első erősségét. Bár többségében magyar és református templomok orgonáiról olvashatunk a könyvben – szám szerint 143-ról, amely 68,42% százalékát teszi ki ennek az erdélyi orgonarepertóriumnak –, a nemcsak magyar nyelven olvasható könyv a külföldiek számára is elérhetővé teszi az erdélyi orgonák történetét. Mind ez ideig vagy kizárólag magyar és román

nyelvű kiadványok ismertették a romániai, szűkebben véve az erdélyi orgonákat – gondolok itt Dávid István 1996-ban kiadott orgonarepertóriumára – *Műemlék orgonák Erdélyben*, 1996 vagy Molnár Tünde: *Orga în Transilvania – constructori de orgi și instrumente noi create în secolul al XX-lea*, 2005, illetve magyar–román kétnyelvű kiadványokra, pl. Csíky Csaba: *Kolonics – Orgonaépítészlet a 19. századi Erdélyben. Orga în secolul al 19-lea în Transilvania*, 2007 vagy a ma ünnepeelt szerző, Erich Türk doktori dolgozatára: *Orga în continuă evoluție*, 2007. A külföldi érdeklődők tehát nehezen férhettek hozzá az erdélyi orgonák szakszerű ismertetőihöz. Az eddigi kapcsolópontot csupán Hermann Binder *Orgeln in Siebenbürgen*, 2000 és a Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház online orgona-adatbázisa jelentette. E kétnyelvű kiadvány így hiánypótlóként jelentkezett, s ebből a magyar, illetve külföldi olvasó alaposan tájékozódhat ez orgonatájrról, hogy az *Orgellandschaft* magyarul kicsit furcsán hangzó megfelelőjét használjuk. Az orgonatáj kifejezés még nem terjedt el a magyar szakirodalomban, viszont jobbat nem is találni a könyv tartalmának leírására, amely a már megnevezett megyék orgonáit ismerteti. Hogy miért előnyös egy-egy vidékre szűkíteni a kutatást, erre később még kitérek.

Az imént már említettem néhányat a megjelent szakirodalomból. Ennek ismeretében joggal kérdezheti az olvasó: vajon ezek a kiadványok nem fedik-e egymást? Dávid István gyakorlatilag már minden romániai orgonáról közölt több-kevesebb adatot. Csíky Csaba Kolonicsról szóló könyvében

(*Kolonics: orgonaépítészlet a 19. századi Erdélyben*, 2007) Kolonics-orgonákról van szó, Windhager-Geréd Erzsébet is Kolonics-kutatással foglalkozik, s ennek eredményei részben már megjelentek a *Studia Univesitatis Babeş–Bolyai – Musica* 2009/2-es, illetve 2010/1-es számaiban, és Erich Türk könyvében is megtalálhatjuk sok Kolonics-orgona leírását, hogy csak néhány példát említsek. Tudunk-e, lehet-e újat mondani ezekről a hangszerekről? A határozott válasz: igen! Az eddigi erdélyi orgonaszakirodalom sokszor a körülmények miatt nem akart és nem is tudott átfogó képet nyújtani az erdélyi orgonaépítészetről, és sok esetben egy-egy korszak (ld. Molnár Tünde eredményeit) vagy egy-egy orgonaépítő (ld. Csíky Csaba, illetve Windhager-Geréd Erzsébet Kolonics-kutatását) vagy egy-egy tájegység (Enyedi István: *Szatmár megye műemlék orgonái. Orgile istorice din Județul Satu Mare*, 2004; Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében*, 2008) hangszereit ismertetik különféle kutatási elveket követve.

Erich Türk is a tájegység – nem is tájegység, hiszen három különböző kisebb régió – elvét követve ismerteti három megye orgonáit. E vizsgált területen vannak olyan hangszerek is, amelyeket már más szerzők is vizsgáltak, és Erich Türk használja is ezeket a kutatásokat, többek között egészen újakat is. De sok olyan hangszer is van, amelyről csak most jelenik meg először bővebb leírás nyomtatott formában, és erről az orgonatájrról, bár itt is folytak már kutatások, ezeknek eredményei még nem jelentek meg nyomtatásban.

Ha pedig a kutatási módszereket vesszük alapul, azt (is) a könyv erősségének tekinthetjük, hogy Erich Türk levéltári forrásokat is használ, amelyeket más kutatók egyelőre nem tartottak annyira fontosnak. A levéltári feltárások viszont fordulópontjai az orgonakutatásnak is, ugyanis egy-egy orgonaépítő mester vagy orgonaépítő család kapcsolataira, életére, műhelyének helyére, céhbeli tevékenységére a városi és egyházi levéltárakban kaphatunk választ. Bár Csíky Csabához hasonlóan maga Erich Türk is kijelenti, hogy a levéltári kutatások nem képezik a könyv alapját, és hogy a hangszerészeti adatokat helyezi előtérbe, mégsem tud szabadulni a levéltár vonzásától, és így össze is gyűjti egy-egy orgonaépítő születésének, halálának, munkájának időpontjait az állami levéltárból. Így derült fény Szabó János születésének és halálának időpontjára, a kolozsvári Konnerth orgonaépítő család, Márton és József munkásságára. Íme egy konkrét példa: a könyv 163. oldalán Bakos Károlyról van szó, aki a felőri orgonát építette, és a szerző a hangszerek szerkezeti és külalakban jelentkező hasonlóság alapján jól következtet, hogy a szomszédos Rettegen is Bakos Károly építette a hangszert. Azóta a felőri levéltári forrásokból kiderült (a padlásról kerültek elő), hogy a rettegi orgonát biztosan Bakos Károly építette. Sőt a felőri orgona tulajdonképpen a rettegi hangszer mása, ugyanis a rettegi készült el hamarabb.

Az erdélyi orgonakutatók eddigi kiadványainak többsége ökumenikus jellegű, azaz minden felekezet templomában álló hangszert vizsgáltak a

saját kutatási szempontjaik szerint. A legtöbb orgonarepertórium a települések betűrendes sorrendjében vagy amint azt Csíky Csaba Kolonicsról szóló könyvében láthatjuk, építési évüknek sorrendjében közli a hangszerek adatait.

A felekezeti köziség jelen van Erich Türk könyvében is: református, római katolikus, magyar és szász evangélikus templomok orgonáit kutatta a három megyében. A rendező elve viszont teljesen eltér az eddig megszokottól. Ez pedig kétféle. Egyrészt a kutatott orgonákat építőjük köré gyűjtötte, kiegészítve azokat életrajzi adataikkal. Így egymás mellett találjuk a könyvben a Johann Graef, Jónás István, Kolonics István, Konnerth Márton és József, Szabó János, Nagy József, Kerékgyártó István, Szentgyörgyi Bálint stb. orgonáit a fényképekkel együtt, s így alapos rálátásunk van az építők munkáira, stílusára, munkásságuk idejére és minőségére, illetve történetére. Ez az elrendezés pedig újabb felfedezésekre ad lehetőséget. Például Szabó János orgonáinak a homlokzati stílusát összehasonlítva lehetett megállapítani, hogy a buzásbesenyői orgona is nagy valószínűséggel az ő alkotása. A levéltárban megtalált életrajzi adatok pedig a felfedezés helyességét igazolják, azaz a buzásbesenyői orgona beszerzésének éve nem esik kívül Szabó János munkásságának idejével. Ugyanez újabb kérdéseket is felvet, például éppen Szabó Jánossal kapcsolatban: a szászcsávási orgona homlokzatának stílusa szerint Szabó János alkotása 1861-ből, Erich Türk levéltári kutatásai szerint viszont ő már 1860-ban meghalt.

A másik rendezési elv szerint a könyv időrendi és tájegységi sorrendet követ. A kiadvány a 18. századi hangszerek leírásával indít, ezt követik a 19. században, majd pedig a 20. században dolgozó mesterek munkái. A tájegységben pedig külön rendezi időrendben a helyi, a barcasági, székelyföldi, a dél-erdélyi, a nagyváradi, az osztrák és a mai Magyarország területéről a vizsgált orgonátáj területén dolgozó mestereket. És itt a nemrég elhangzott kérdésre felelnék: miért előnyös egy-egy tájegységre szűkíteni a kutatást? A kutatás megvalósíthatósága mellett (szűkös határidőn belül nem lehet egy országnyi területet alaposan felmérni) az is szerepet játszik, hogy egy-egy mester egy adott vidéken épített sok orgonát, mivel a távolabbi vidékekre a közlekedés, infrastruktúra fejletlensége miatt nem juthatott el. Így egy-egy mester munkái valóban „orgonátájban” jelentkeznek (itt a 209 orgonából a többség, azaz 44 darab, vagyis 21,05%). Legjobb példa erre Johann Graef szászújfalusi mester munkássága, akinek a hangszereit éppen ezen a kutatott területen lehet megtalálni. Mai szemmel nézve ez az igen szűk „felvásárlói piac” a 18. századra és a 19. századra jellemző. Idő teltével természetesen az utazás, a kommunikáció is könnyebbé lett, s így egyre gyakoribbá váltak azok az esetek, amikor távolabbi vidékeken élő mestereket kértek fel az orgonák megépítésére. Tehát Erich Türk könyvében, bár csak egy régiót vizsgált, gyakorlatilag szinte minden Erdélyben dolgozó mester munkáiból láthatunk legalább egy-egy művet.

Az új felfedezésekben nagy segítséget nyújt az orgonaépítők köré gyűjtött hangszerek táblázatban történt feldolgozása. Erich Türk saját és első látásra bonyolult rövidítés-, illetve jelrendszert dolgozott ki az orgonák rövid, de minden lényeges információt tartalmazó táblázatának kitöltésére. Használja az általánosan elfogadott rövidítéseket (M, P, regiszterek száma), de ezek mellé olyan rövidítéseket is kitalált, amelyek egy-egy betűvel vagy jellel közlik az orgona származási helyét, jelellegi állapotát, a billentyűzet jellegét a játszóasztal elhelyezkedését stb. Azonban rövid áttekintéssel meg lehet jegyezni rövidítéseket, és az azokat értő olvasó könnyen eligazodik a táblázatokban, s így világos képet alkothat magának a hangszerek szerkezetéről, állapotáról és rövid történetéről.

A történeteket fényképek illusztrálják, a klasszikus módszer szerint homlokzati képek készültek az orgonákról, amelyek – amint már említettem – ugyancsak az alkotóik szerint rendeződnek egy csoportba. Külön öröm, hogy a kiadó vállalta a többletköltségekkel járó színes nyomtatást a krétázott papírra, s így nem kell a képeken látható orgonák homlokzati sípjait nagyítóval keresni, hanem minőségi képeken szemlélhetjük a hangszereket.

Az orgonakutatók tudják, hogy milyen nehéz fényképet készíteni az orgonáról. Minden templomban máshol áll az orgona és a csillár, a templom falait összehúzó vaspánt, az írásos terítők, a művirág, és a magyar és/vagy székely zászló általában belóg a karzaton helyet foglaló hangszerek elé. A pluszelemeket el lehet távolítani, a

csillárt és a vaspántot már nehezebben. Ezért sok időt kell eltölteni azzal, hogy milyen helyről készülhet a legelőnyösebb kép, viszont a zavaró elemek nélküli perspektíva nem biztos, hogy megfelelő szögben. Ezért készül sok „ferde” vagy „elbillent” kép az orgonákról. A szerzőre irigkedem, mert sikerrel vette ezeket az akadályokat. A képkészítés megfelelő helye mellett az utólagos munkákkal is sikerült kiküszöbölni ezeket a problémákat: egyik kép sem ferde, és az égő világítótestekkel belógó csillár csak néhány kép esetében homályosítja el kissé az orgonát. A fényképek alatt sorszámuk jelzi a táblázatban elfoglalt helyüket. Talán annyi beillesztett könnyítés segítette volna a tájékozódást, hogy a fényképek alatt is jelenik a hangszer helye és építője.

A könyv végén alapos kimutatást olvashatunk az orgonák megyénkénti és felekezeti eloszlásáról. Hadd álljon itt néhány kedvcsináló érdekesség ebből. Összesen 209 hangszer, ebből 143 református, 34 római katolikus, 13 unitárius, 4 német evangélikus, 2 magyar evangélikus. A hangszerek 85%-a 100 évnél idősebb(!): 1700 előtti 1 orgona, 1701–1800 közötti 13 orgona, 1800–1850 között épült 47 orgona, az 1852–1918-as időszakban 120 orgona, 1919–1945 között 11 orgona, 1995–2015 között pedig 4 új orgona. Nagyság szerint: 105 egymanuális, 81 manuális és pedálos, és csupán 2 darab 3 manuális és pedálos. Szomorú tények: már csak néma 60 orgona; éppenhogy csak megszólal 64, közepes vagy jó állapotúnak tekinthető 71 orgona. Legutolsó javítások több mint 20 éve: 110 orgona

52,63%. A pénzhiány „ajándéka”, hogy 87 orgona (46,03%) majdnem teljesen eredeti. Sok eredeti elem marad fenn 48 orgona esetében (25,39%), és csupán 14 olyan hangszer van, amely nagyon kevés eredeti elemet tartalmaz (7,4%).

Feladatok. Az orgonakutatásokban egyre nagyobb teret kell szentelni a levéltári munkának, és nemcsak a megtalálható orgonákkal kell foglalkozni, hanem a már elkallódott, elvesztett hangszerekről is össze kell gyűjteni az adatokat. Csak egy példa: 1825-ben a dedrádszéplakiak orgonánézőbe mentek a dedrádi (Deutsch-Zepling) szász evangélikus templomba. A vásár végül nem következett be, a széplakiaknak 1847-ben lett hangszerük. A dedrádi evangélikusoknak 1825-nél újabb orgonájuk van, a levéltári forrásokból viszont kiderülhet, hogy éppen az 1825-ös évben adhatták el orgonájukat, és építhettek újat, vagy pedig nem. S ha mégis, akkor végül kinek adták el? Ki építette a dedrádi régi orgonát? Vagy Désakna esete: 1852–53-ban vásárolták az orgonát Szászsályáról. A szászsályi levéltári kutatás választ adhatna arra, hogy az milyen orgona volt, és ki építette. Volt olyan gyanú, hogy esetleg a désaknai orgona került Noszolyra. A szászsályi kutatás talán erre is választ adhatna.

Nyilván a levéltári kutatás anyanyelvi környezetben sem könnyű, idegen nyelven pedig egész embert és talán külön szakmát kíván, ugyanis nem mindenki tudja elolvasni a 17–19. századi írott gót betűs német szöveget, a románul írott cirill betűket pedig szinte lehetetlen. Erich Türknek

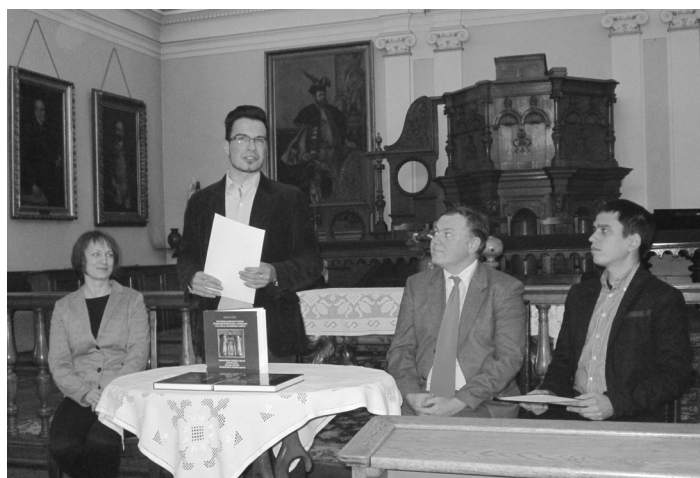
is valószínűleg ugyanolyan nehéz olvasni ezeket, mint közülünk bárkinek a német gót betűs kézírást. Erre külön szakemberek szükségeltetnek, akik többek között az orgonák levéltári kutatásával foglalkoznának, eredményeiket pedig megosztanák és egyeztetnék az orgonistákkal, az orgonakutatókkal és orgonaépítőkkal.

A közös nagy cél: az erdélyi orgonaépítészet teljes és szakszerű feldolgozása, minden valaha épített hangszer felkutatása, leírása, valamint a levéltári források teljes feldolgozása.

Ezeknek megvalósulása után a ma még ismeretlen orgonamesterekre is fény derülhet, sok orgona története egészülhetne ki. Erich Türk könyve fontos előrelépés ebben az irányban – folytatásra van ítélve!

(Elhangzott 2015. március 10-én a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet dísztermében megrendezett könyvbemutatón. A kötetet méltatta még Potyó István, a kolozsvári Szent Mihály-templom karnagya.)

Sipos Dávid

Bíró Annamária, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadójának vezetője, Sipos Dávid, Erich Türk és Potyó István